Uluslararası Hukuk ve Politika
Cilt 8, Sayı: 32, ss. 43-76, 2012©

Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış*

Serdar GÜLENER**

Özet

Geçiş dönemi adaleti (GDA), otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçişte, geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarak çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Geçmişte benzer tecrübeleri yaşamış ya da hala yaşamakta olan birçok ülke geçmişten hesap sorabilmek adına çeşitli mekanizmalar meydana getirmektedir. Bu kapsamda; yargılamalar, hakikat komisyonları, tazminat programları, af uygulamaları ve temizlik politikaları, kurbanların ve mağdurların seslerini duyurabilmelerini sağlayan mekanizmalar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma söz konusu araçları ve bunların ortaya çıkışını sağlayan GDA kavramını hukuki, sosyal ve politik yönleriyle incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Geçiş dönemi adaleti, geçiş döneminde adalet, hakikat komisyonları, tazminat, uluslararası ceza hukuku, temizlik politikaları, af, çatışma sonrası toplum, demokrasiye geçiş.*

---

* Bu makale, Güncel Hukuk Dergisi'nin Kasım 2012/11-107 sayısında (Elif Madakbaş ile birlikte) yayınlanan Geçiş Sırasında Adalet veya Geçiş Dönemi Adaleti adlı yazının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. E-mail: serdargulener@gmail.com.

Giriş: Geçiş Dönemi Adaleti (GDA)[1] ve Tarihselliği Üzerine

Geçmişlerinde otoriter bir rejimle yönetilen ülke tecrübeleri göstermektedir ki geçmişle hesaplaşmadan uzlaşmacı bir demokrasinin inşa edilmesi nokta-

1 Türkiye'de de son yıllarda bu konuya olan akademik ilgi dikkat çekici bir artış göstermektedir. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmının geçmişle hesaplaşmak ve toplumsal hafıza çalışmalarına odaklandığı görülmektedir. Söz konusu kaynaklar şu şekilde sıralanabilir: GDA'yı doğrudan konu edinmemekle, kavramın temel bileşenlerinden olan geçmişle hesaplaşmayı dünyadaki örneklerle ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010. Ayrıca bkz. Mithat Sancar, "Geçmişin Hesabı, Geleceğin İnşası", *Birikim*, Sayı 134-135, 2007, s. 92-97;Mithat Sancar, "Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu", *Birikim*, Sayı 211, 2006, s. 18-26; Murat Paker, *Psiko-politik Yüzleşmeler*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 2007); Esra Özyürek, *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, 2. Baskı, (Der.) Esra Özyürek (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006); Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alaeddin Şenel, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1999); Dan Diner, *Karşıt Hafızalar Soykırımın Önemi ve Etkisi Üzerine*, Çev. Hulki Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011); Alex Boraine, *Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (Güney Afrika Denyimi),* (Çev.) Aylin Kürkçü, (İstanbul: Aram Yayınları, 2005). GDA konusunda sivil toplum alanında da önemli bir girişim söz konusudur. "Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi" adı verilen bu organizasyon; geçmişte yaşanan veya yaşanmakta olan hak ihlallerine ilişkin hakikatlerin ortaya çıkmasına, toplumsal hafızanın güçlenmesine ve bu ihlallerden etkilenenlerin adalete erişimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amacı çerçevesinde yaşanmış temel hak ihlallerini araştırmaya dayalı verilerle ortaya koymak ve geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerinin unutulmasını önlemek, toplumun geçmişte yaşananları öğrenmesi için yenilikçi yöntemler geliştirmek, deneyim ve araştırmaya dayalı mekanizmalar geliştirerek mağduriyetlerin tazminine, suçlulardan hesap sorulmasına ve devletin yapısal dönüşümüne katkı sağlamak, geçmiş hak ihlalleriyle bugün arasında bağlantı kurarak demokratikleşmeye katkıda bulunmak, sivil toplum, medya, kültür-sanat, akademi ve siyaset alanındaki aktörlerin ihlaller konusunda duyarlığını arttırmak, bu alanda rol oynayabilecek sivil toplum örgütlerinin aralarındaki iletişimi ve işbirliğini desteklemek, toplumsal duyarlılığı artırmak üzere, toplantılar, belgeseller, televizyon programları kültür sanat etkinlikleri yapmak gibi çeşitli faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede geçiş dönemi adaleti ve hafıza çalışmalarına dair bir çok rapor ve (çeviri) kaynak merkezin web sayfasından indirilebilmektedir. (Bkz. "Amaç ve Hedefler, http://www.hakikatadalethafiza.org/ sayfa.aspx?PageId=22&LngId=1 (Erişim Tarihi: 10.06.2012). Geçiş dönemi adaleti konusunda gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışma Dilek Kurban, Mesut Yeğen, Virginie Ladisch ve Roger Duthie tarafından hazırlanan "Adaletin Kıyısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği" adlı rapordur. Bkz. Dilek Kurban, Mesut Yeğen, Virginie Ladisch ve Roger Duthie, *Adaletin Kıyısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği*, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2012). Yine Bilgi Üniversitesi'nin ev sahipliğinde 24-25 Şubat 2007 tarihleri arasında *Uluslararası Geçmişle Hesaplaşma Konferansı* ve 5 Mayıs 2007'de ve Uluslararası Geçiş Döneminde Adalet Merkezi'nin Brüksel Büro Başkanı olan Mark Freeman'ın konuşmacı olarak katıldığı *İnsan Hakları Aktivizmi'nde Yeni Bir Model: Geçiş Döneminde Adalet* adlı seminer, 21-23 Mart 2008 tarihleri arasında Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Araştırma Merkezi, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği ve Uluslararası Geçiş Döneminde Adalet Merkezinin (International Centre for Transitional Justice, İCTJ) ortaklaşa düzenlediği *Geçiş Döneminde Adalet Semineri*GDA kapsamında atılmış adımların başında gelmektedir.

sında ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Dolayısıyla yeni kurulacak *rejime geçişin niteliği rejimin niteliğini* de belirlemektedir. Söz konusu geçiş gerçekleşirken geçmişte yaşanan acıların, toplumun geleceği üzerinde ipotek kurmasının önüne geçebilmek için, geçmişle adilane bir hesaplaşmayı gerekli kılmaktadır. Demokratik bir kurumsallaşmayı amaç edinen bu hesaplaşmanın sağlanması noktasında GDA[2] oldukça etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.

Bununla birlikte GDA'yı bir söylem olarak ele alan ve eleştiren çeşitli görüşler de mevcuttur. Bunlardan bir kısmı 11 Eylül saldırıları sonrası dünya düzenini ortaya çıkaran şartlara odaklanan ve uluslar arası hukukun aldığı yeni biçim üzerinden GDA'yı değerlentedirmektedir. Buna göre GDA, sistemin egemenleri tarafından başvurulan bir "dil" üzerinden üretilmektedir. İnsan haklarının evrenselliği söyleminin de katkı sağladığı bu dil, süreçlerin seçkinci bir kimliğe bürünerek, eski rejimin ya da çatışmanın mağdurlarının ihtiyaçlarının geçiş sürecinin temel unsurlarından biri halini almasını engellediği yönünde de eleştirilere konu edilmektedir.[3]

GDA süreçlerine eleştirel bakışın bir diğer kaynağını ağırlıklı olarak feminist teorinin oluşturduğu toplumsal cinsiyet çalışmaları meydana getirmektedir. Çatışma dönemlerinde kadınların uğradıkları ihlallerden, GDA süreçlerinde kadınların oynadıkları rollerin zayıflığına ve kadın haklarına kadar oldukça geniş bir yelpazeden beslenen bu eleştiri, GDA pratiklerinde ortaya çıkan ayrımcı dile vurgu yapmaktadır.[4]

GDA tüm bu eleştirilerden bağımsız bir biçimde değerlendirildiğinde, otoriter yönetimden demokratik yönetime geçişte eski rejimin gerçekleştirdiği; "sivil ve politik şiddet, cinsel şiddet, soykırım ve diğer savaş suçları, işkence ve zorla kaybetme (faili meçhul) gibi insan hakları ihlallerinin"[5] hesabının so-

---

2 GDA yerine "Geçiş Süreci Sırasında Adalet" kavramını kullanan bir çalışma için bkz. Louis Bickford, "Transitional Justice?" , *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillian Reference, 2004), Vol. 3, s. 1045-1047.

3 Bu konuda bkz. Christine Bell, Colm Campell ve Fionnula Ni Aolain, "Justice Discourse in Transition", *Social & Legal Studies*, Vol. 13 (3), s. 305-328; Simon Robins, "Transitional Justice as an Elite Discourse: Human Rights Practice Between the Global and the Local in Post-conflict Nepal", *Paper to be Presented at the ISA Annual Convention 2010*, New Orleans; Feb.17-20 2010.

4 Bu konuda bkz. Kirsten Campbell, "The Gender of Transitional Justice: Law, Sexual Violence and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 1, 2007, 411–432; Shana Tabak, "False Dichotomies of Transitional Justice: Gender, Conflict and Combatants in Colombia", *International Law and Politics*, Vol. 44: 103, 103-163.

5 Katya A. Crossley-Frolick, "The European Union and Transitional Justice: Human Rights and Post-Conflict Reconciliation in Europe nd Beyond", *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, Vol. 3 (1), 2011, s. 34.

rulmasını savunan bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında eski rejimin gerçekleştirdiği ihlalleri ortaya çıkartmayı, böylece yeni rejimin temellerini barış, uzlaşı ve demokrasi üzerine atmayı amaçlamaktadır.[6]

Eski rejimin yaşadığı meşruiyet sorunu, yeni meydana getirilen rejimin ana kaynağını oluştururken aynı zamanda söz konusu oluşumun da meşru temeller üzerine inşası sorunu gündeme gelmektedir. Dolayısıyla ağırlıklı bir biçimde GDA söylemi, eski rejimin meşruiyet kaybı üzerinden desteklenerek kavramsallaştırılmaktadır. Bu noktada iki hayati işlevi öne çıkmaktadır. İlki hukuk devletinin yeniden kurulmasında oynadığı araçsallığıyla ilgiliyken, ikincisi, eski rejimin mağdurlarının (ya da kurbanlarının) yaralarının sarılmasına yardım ederek, sağlıklı bir sivil toplum ve buna bağlı olarak da yeni rejimin politik kurumlarının inşasına katkı sağlama kapasitesidir.[7]

Aoláin ve Campbell, toplumda var olan çatışmanın niteliği hususunda farklı bir görüş ileri sürmekte ve geçiş döneminin yalnızca otoriter bir rejimden kaynaklanmayabileceğini iddia etmektedir. Demokratik değer ve kurumların benimsendiği halde, farklı etnik, ırksal, dini, sınıfsal ve ideolojik ayrımlar ile siyasal şiddetin (terörün) yaygın olduğu demokrasi tipini ifade eden "çatışmacı demokrasilerde" de (ki otoriter rejimler de bu kategoriye sokulabilir) daha barışçı ve istikrarlı bir demokrasiye geçmek amacından bahsedilebilir.[8]Ancak bu çalışmanın kapsamı gereği söz konusu geçişin demokrasiye dönük olarak gerçekleştiği örnekler dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla GDA'nın çerçevesi çizilirken 1980'lerin sonu ve 1990'ların başından itibaren, özellikle Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, başta Orta ve Doğu Avrupa olmak üzere gittikçe artan bir vurgu kazanan ve yine birçok Latin Amerika, Asya ve Afri-

6 "International Center for Transitional Justice, "What is Transitional Justice?", http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2012).

7 Kora Andrieu, "Transitional Justice: A New Discipline in Human Rights", *Online Encylopedia of Mass Violance,* 2010, http://www.massviolence.org/PdfVersion?id_article=359 (Erişim Tarihi: 01.06.2012).

8 Aoláin ve Campbell tarafından "çatışmacı demokrasilerde geçiş döneminin paradoksu" adı verilen bu yaklaşım için bkz. Fionnuala Ni Aolain, Colm. Campbell,, "The Paradox of Transition in Conflicted Democracies",*Human Rights Quarterly*, Volume 27, No. 1, February 2005, s. 172-213. Bu noktada Hansen'in *1. Geçiş süreçlerinde gerçekleşen GDA süreçleri* a) liberal geçiş süreçlerinde GDA b) liberal olmayan geçiş süreçlerinde GDA" ile *2. Geçiş süreci dışında gerçekleşen GDA süreçleri* a) derinden bölünmüş toplumlarda GDA b) yerleşik demokrasilerde GDA olmak üzere yaptığı ayrım anlamlı gözükmektedir. Bkz. Hansen, Thomas Obel, "Transitional Justice: Toward a Differentiated Theory", *Oregon Review of International Law,* Vol. 13 (1), 2011, s. 1-46.

ka ülkesinde de demokrasiye geçişte ağırlığını arttıran bir söylemden hareket edilmektedir.

Dünyada yaşanan demokratikleşme dalgalarıyla[9] GDA'nın gelişimi arasındaki paralellik, bu iki kavram arasındaki birlikteliği ortaya koyması açısından önemli gözükmektedir. Bu kapsamda Teitel, GDA'nın tarihselliğini üç farklı evre içinde incelemektedir:[10] Bu evrelerden ilki İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından değişen dünya konjonktürü ile beraber ortaya çıkmıştır. Bu evre ulusal hukuk mekanizmalarının yerini uluslararası hukuka bıraktığı ve dolayısıyla GDA'nın uluslararası hukuk aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı, ardından soğuk savaş şartlarının iki kutuplu dünya düzeninde gelişim gösterdiği süreci kapsamaktadır. İkinci evre, yirminci yüzyılın son çeyreğine egemen olan ve özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından önce Doğu Avrupa'da ortaya çıkan ardından Afrika ve Amerika kıtasına sirayet eden bir gelişim göstermiştir. GDA'nın üçüncü ve son gelişim evresini yüzyılın sonunda başlayan ve küreselleşme ile politik istikrarsızlıkların ve şiddetin beslediği süreç oluşturmuştur. Bu evrede insancıl hukukun inşası yoluyla çatışma sonrası topluma istikrarın getirilmesi GDA'nın temel amaçlarından biri halini almıştır. Günümüzde de devam ettiği söylenebilecek bu evrenin en önemli aşamaları olarak Slobodan Milosevic ve Saddam Hüseyin'in yargılanmaları gösterilebilir. Dolayısıyla GDA'da uluslararası hukukun öneminin tekrar artması, buna bağlı olarak uluslararası alanda ceza mahkemelerinin kurulması birinci evreye bir geri dönüş olarak da ifade edilmektedir.[11]

Grafik 1'den de görüleceği üzere GDA'nın en yoğun biçimde uygulama alanı bulduğu kıta 136 GDA mekanizması[12] ile Afrika'dır. Kuşkusuz bu durumun temel sebebi yaşanan çatışmacı süreçlerin yoğunluğu ile ilgilidir. Olsen, Payne ve Reiter'in verdiği istatistiklere göre Afrika Kıtası'nda 1970-2007 arasında elli altı çatışmaya karşılık, yirmi dokuz kez demokrasiye geçiş girişimi gerçekleşmiştir. Burada yetmiş iki kez çatışmacı tecrübelere şahitlik eden Asya ve Okyanusya (birlikte) değerlendirildiğinde demokrasiye geçiş yapan ülkelerin yir-

9 Bu konuda bkz. Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, (Norman and Londra: University of Oklahoma Press, 1991).

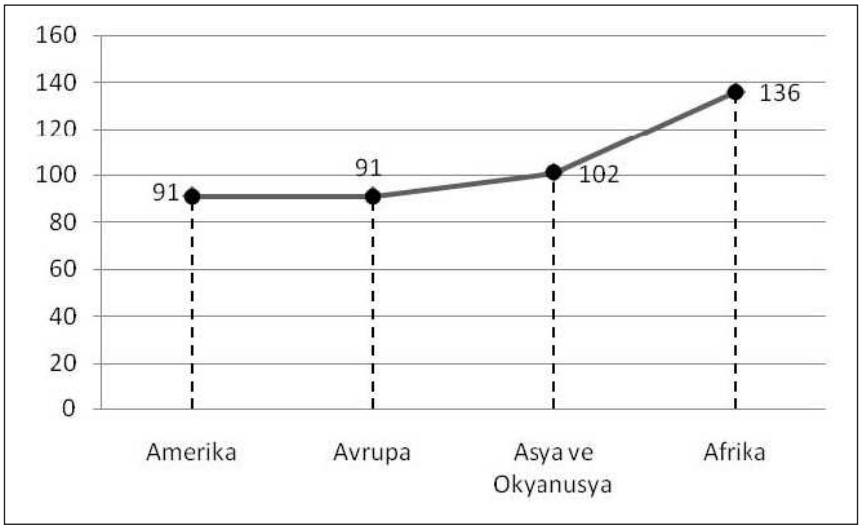
10 Ruti G. Teitel, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 16, 2004, s. 70-71.

11 Ruti G. Teitel, "The Law and Politics of Contemporary Transitional Justice", *Cornell Internatonal Law Journal* 837, 2005, s. 840.

12 GDA'nın gerçekleştirilmesine dönük olarak kullanılan yöntemler, çalışmanın bundan sonraki kısımlarında mekanizma olarak kullanılacaktır. Bu yöntemleri geçmişle hesaplaşmanın hukuksal araçları biçiminde savunan görüş için bkz. Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne...*, s. 125.

mi birde kaldığı görülmektedir. Kullanılan toplam GDA mekanizmasının yüz iki olduğu görülmektedir. Avrupa'da söz konusu veriler dikkate alındığında on sekiz çatışmaya karşılık yirmi iki ülkenin demokrasiye geçiş yaptığı görülebilir. Avrupa'da bu çerçevede kullanılan GDA mekanizmasının sayısı ise Amerika kıtasında olduğu gibi doksan bir'dir. Benzer şekilde Amerika kıtasında yaşanan çatışma sayısı da Avrupa kıtası gibi onsekizdir. Ancak demokrasiye geçiş tecrübesi yaşayan ülke sayısı Avrupa'dan farklı olarak on dokuzda kalmaktadır.[13]

Grafik 1. Coğrafyaya Göre GDA Mekanizmaları (Toplam)

Kaynak: *Tricia D. Olsen, Leigh A. Payne and Andrew G. Reiter, "Transitional Justice in the World, 1970-2007: Insights From a New Dataset, Journal of Peace Research, 47 (6), 2010, s. 808'den üretilmiştir.*

Grafik 2'de coğrafyalara göre yaşanan çatışma süreçleri ile demokrasiye geçen ülke sayısı ve bölgelerin yaşadığı çatışma ile demokrasiye geçiş arasındaki yüzdelik oran yer almaktadır. Avrupa ve Amerika, yaşanan çatışmalar ve demokrasiye geçişler dikkate alındığında en başarılı iki coğrafya olarak göze batmaktadır. Grafik 2'den de incelenebileceği üzere Avrupa %122,2, Amerika ise %105, 5 oranında bir başarı sergilemektedir. Yaşanan çatışma sayısının en

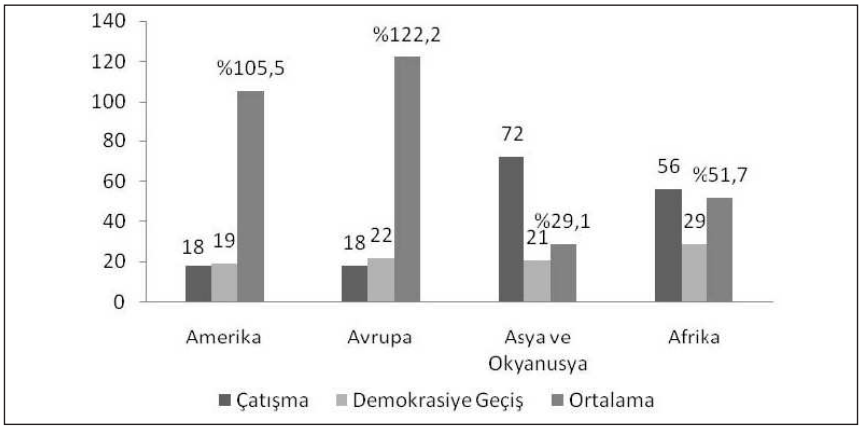
13 Tricia D. Olsen, Leigh A. Payne and Andrew G. Reiter, "Transitional Justice in the World, 1970-2007: Insights From a New Dataset, *Journal of Peace Research*, 47 (6), 2010.

fazla olduğu buna karşılık demokrasiye geçişin en az yaşandığı kıtalar %29,1 gibi bir oranla Asya ve Okyanusya'dır. Asya ve Okyanusya'yı ise %51,7 ile Afrika takip ermektedir.

Bir geçiş döneminde GDA'nın dört farklı göstergesi söz konusudur. Bunlardan ilki demokrasi ve istikrara doğru bir geçişin varlığıdır. Bu geçiş bir rejim değişikliği şeklinde gerçekleşmelidir. İkinci olarak, GDA için atılacak adımlar yeni rejimin sorumluluğunu üstlenmiş kurumlar tarafından atılmalıdır. Üçüncü olarak, söz konusu adımlar eski rejimin gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri esas alınarak atılmalıdır. Dördüncü ve son olarak ise atılacak adımlar yeniden mevcut düzeni yorumlayıcı, cezalandırıcı, yeniden dağıtıcı ve düzeltici bir içeriğe sahip olmalıdır.[14]

Bu unsurlar GDA'nın geçiş döneminin karakteri ile yakınlığını ve buna bağlı olarak verili bir politik gerçeklik durumu ile hukuk arasındaki farklı bir ilişki biçimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu gerçeklik durumuna uygulanacak olan hukukun temel gayesi aslında hukukun olağan bir dönemde de temel işlevlerinden olan adaletin gerçekleştirilebilmesidir. Bu da Teitel'in de belirttiği üzere "radikal bir akışkanlık içinde liberalizasyon temelli bir toplumu yeniden kurmaya çalışmak"[15] ile eş zamanlı gerçekleşmektedir.

Grafik 2. Coğrafyaya Göre Yaşanan Çatışma ve Demokrasiye Geçiş Sayıları

Kaynak: *Ibid, s. 808'den üretilmiştir.*

14 Hunjoon Kim, *Expansion of Transitional Measures A Comparative Analysis of Its Causes*, A Dissertation Submitted to the Faculty of the Graduate School of University of Minnesota, (Minnesota: 2008), s. 5.

15 Ruti G. Teitel, *Transitional Justice*, (New York: Oxford University Press, 2000), s. 223.

Demokrasinin işleyişinde müzakere ile karar alımı, sürecin meşruiyetinin ana belirleyicilerinin başında gelmektedir. En doğru kararın ortaya çıkabilmesi için her türlü görüşün ifade edilebilmesini gerektiren bu süreç, demokrasinin olağan işleyişinde de zaman zaman tam anlamıyla gerçekleştirilemeyebilir. Sistemin meşruiyetini sağlayan oydaşmanın da bundan etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Kaldı ki bir geçiş döneminin, (üstelik de otoriter bir rejimden) yaşandığı bir süreç içinde demokratik süreçlerin çok sağlıklı bir biçimde işlemesi olasılığı oldukça zayıftır. İşte GDA bu noktada devreye girerek, yaşanan bu eksikliği doldurmakta ve geçişin meşruiyetini "hukuk devleti" unsurlarını kullanarak sağlamaktadır.[16] Otoriter rejimin uygulamalarından hesap sorularak, adaletin gerçekleştirilmesi gibi erdemli bir amaç, geçişin sancılarını en azından toplum vicdanında daha kabul edilebilir bir biçime sokmaktadır.

Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) tarafından GDA'ya ilişkin yapılan tanımda da hukuk devleti ile yan yana kullanıldıkları görülmektedir. BM'ye göre geçmişte yaşanmış olan suiistimallerin hesabının verilmesi, adaletin sağlanabilmesi ve uzlaşmanın gerçekleşebilmesine hizmet eden her türlü teşebbüsü ve mekanizmayı GDA ile birlikte değerlendirmektedir.[17]

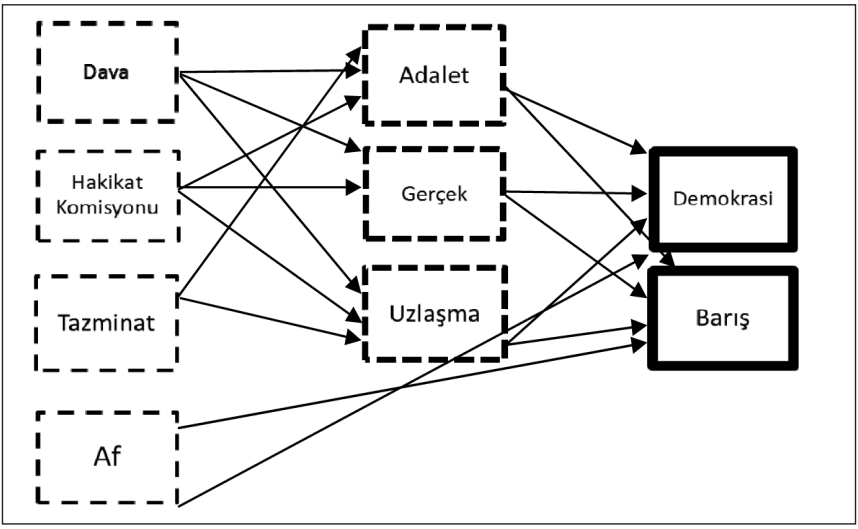
GDA'nın Kullandığı Temel Mekanizmalar

Grafik 3'de görüldüğü gibi GDA'nın temel amacı demokrasiyi ve toplumsal barışı hayata geçirebilmektir. Ancak bu amaca ulaşabilmek için öncelikle eski rejimin kalıntılarının temizlenebilmesi gerekir. Adaletin sağlanmadığı, gerçeklerle yüzleşilemeyen ve toplumsal uzlaşının sağlanamadığı bir toplumda demokrasinin ve barışın sağlanması çok zordur

16 *Ibid*, s. 223-224.

17 Bkz. Report of the Secretary-General (2004/616), "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies", *United Nations Security Council*, 2004, par. 8.

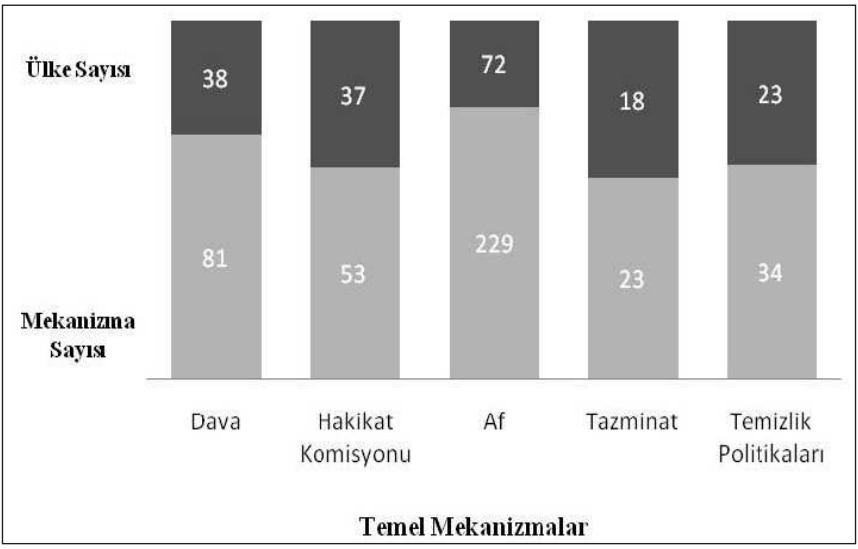
Grafik 3. GDA'nın Mekanizmaları ve Ulaşılmak İstenen Amaçlar

Kaynak: *Elin Skaar, "Understanding the Impact of Transitional Justice on Peace and Democracy", Paper prepared for ECPR,Reykjavik, Iceland, 25th-27th August, 2011, s. 13.*

Bu çerçevede GDA'nın gerçekleştirilebilmesi için yargısal ya da yargısal olmayan birçok mekanizma kullanılmaktadır. Bunlardan başlıcaları; açılacak olan davalar, kurulacak olan hakikat komisyonları (HK), istenecek tazminatlar ve çıkarılacak olan aflar ve eski rejimin unsurlarının sistemden uzaklaştırılmasını ifade eden temizlik politikalarıdır. Grafik 3'te söz konusu mekanizmaların hangi yöntemleri kullanarak arzulanan amaçlara ulaştıkları gösterilmektedir.

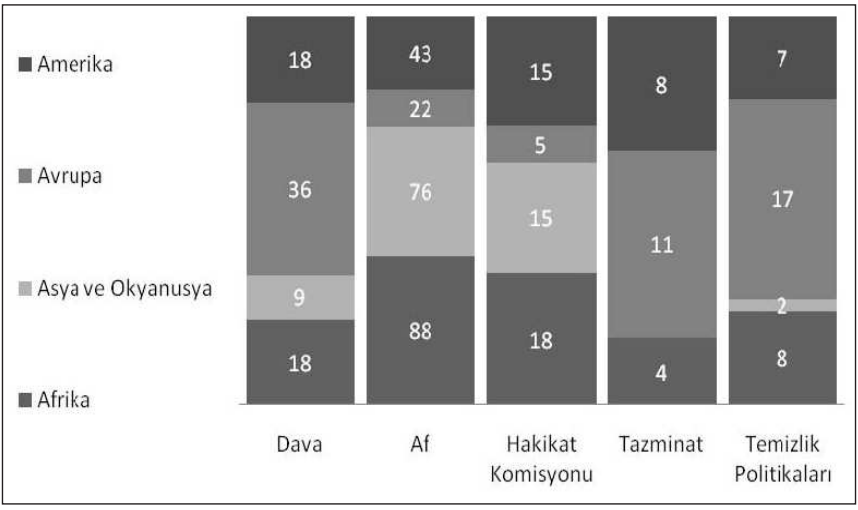
Grafik 4. Toplam Mekanizma ve Kullanan Ülke Sayısı (1970-2007)

Kaynak: *Olsen, Payne and Reiter, Transitional Justice...,s. 807'den üretilmiştir.*

Grafik 4'de 1970-2007 yılları arasında kullanılan GDA mekanizmalarının toplam sayısı ve bunları kullanan ülkelerin sayısı yer almaktadır. Buna göre en çok kullanılan mekanizmanın "af" olduğu görülmektedir. Geçiş dönemi yaşayan 72 ülke toplam 229 kez bu yöntemi kullanmıştır. Affın ardından en fazla kullanılan mekanizma 89 uygulama ile yargılama başka bir ifadeyle dava etmedir. Bu yöntem aynı zamanda 38 ülke tarafından tercih edilmiştir. Hakikat komisyonları toplam olarak 53 kez kullanılmakla birlikte, 37 ülke tarafından tercih edilmiştir Temizlik politikaları toplam 18 kez uygulanmış ve 23 ülke tarafından tercih edilmiştir. En az tercih edilen yöntem ise tazminattır. 23 kez kullanılan bu mekanizma, 18 ülke tarafından tercih edilmiştir.

Grafik 5. Coğrafyaya Göre GDA Mekanizmaları

Kaynak: *Olsen, Payne and Reiter, Transitional Justice...,s. 808'den derlenmiştir.*

Grafik 5'de ülkelerin bulundukları coğrafyaya göre hangi GDA mekanizmaların kullandıkları yer almaktadır. Buna göre Amerika kıtasında geçiş dönemlerinde 43 kez kullanılan af mekanizmasının en çok kullanılan mekanizma olduğu görülmektedir.

Yargılama (Dava Etme) ve Cezalandırma

GDA'da kullanılan en geleneksel araçların başında eski rejimin gerçekleştirdiği ihlallerin sorumlularının yargılanması ve bu şekilde cezai sorumluluğun işletilmesi gelmektedir. Uluslararası ceza hukukunun[18] da meşruiyetini sağlayan bu cezalandırma anlayışı ulaşılmak istenen amacın GDA'nın ulaşmak istediği amaçlara elverişliliği nedeniyle tercih edilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından insanlığa karşı işlenen suçları, savaş suçları vb. insan hakları ihlallerinin sorumlularını yargılamak için kurulan Nurnberg Mahkemesi (Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi) bu uygulamanın ilk nüvesini meydana getirmiştir.

18 Uluslararası ceza hukukunun gelişimi hakkında bilgi için bkz. Devrim Aydın, Uluslararası "Ceza Hukukunun Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51(4), s.131-168;

Bu mekanizma, "eski rejimde devlet eliyle ve ya devletin bilgisi ve onayı dâhilinde ya da devlet politikasına dayanılarak veya en azından bu politikadan teşvikle işlenen suçların ve insan hakları ihlallerinin faillerini yakalayıp yargılamak"[19] amacıyla kullanılmaktadır.

GDA çerçevesinde uygulanacak olan kovuşturma, soruşturma ve yargılamalar, istikrar dönemlerinden farklı etik ve prosedürel süreçlere tabi kılınmaktadır. Yaşanan dönemin hassas ve kırılgan yapısının bu durumu zorunlu kıldığı söylenebilir.

BM'nin 2006 yılında yayımladığı "Çatışma Sonrası Devletlerde Hukuk Devleti Araçları" adlı raporunda söz konusu yargılamaların amacına ulaşabilmesi için yapılacak olan kovuşturmalarda alınacak inisiyatiflere ilişkin bir ilkeler bütününden bahsedilmektedir. Bu rapora göre:[20]

- Yapılacak olan kovuşturmalar iç içe geçmiş amaçların kolayca anlaşıldığı, hesap verebilir, güçlü bir politik oydaşma ile gerçekleştirilmelidir
- Farklı farklı çıkarların, doğacak şüphelerin, sınırlı kaynakların ve geniş bir dava evreninin meydana getireceği zorlukların dikkate alınması gerekmektedir.
- Kovuşturma ve soruşturmalar için yeterli kapasitenin oluşturulması ve gerekli teknik desteğin sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda bunun için özel bir yaklaşım tarzının oluşturulması gerektiği kavranmalıdır.
- Mağdurları merkeze almalı, kovuşturmaya katılımlarını olabildiğince sağlamalı ve tanıkları korumalıdır.
- Uygulanacak olan hukuk kurallarının son derece basit ve anlaşılabilir olması gerekmektedir. Bunun yanında yargılama sürecine de güçlü bir desteğin verilmesine dikkat edilmelidir.

Şeffaf, hesap verebilir, toplumun desteğini almış ve aynı zamanda eski rejimin mağdurlarını esas alan bir kovuşturma süreci, gelişecek olan yargılama sürecini de etkileyecektir. Amaçlanan adaletin sağlanabilmesi için mümkün olduğunca zihinlerde şüpheye yer bırakmayacak bir yargısal altyapının meydana getirilmesi şarttır.

19 Sancar, Geçmişle Hesaplaşma: *Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne...,* s. 130.

20 Office of the United Nations High Commisioner for Human Rights, *Rule of Law Tools of Post Conflict States: Prosecution Initiatives*, (New York and Geneva: 2006).

Bugüne kadar yaşanan tecrübeler ışığında yargılama mekanizmasının kullanımında üç farklı yöntemin izlendiği söylenebilir. Bunlardan ilki, Nürnberg Mahkemesi modeli, ikincisi ad hoc mahkeme modeli ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Court) modeli ve üçüncüsü ise karma (hybrid) mahkeme modelidir.

a) Nürnberg modeli: 1945-50 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Nazi savaş suçlularının yargılanması için kurulan bu modelin farklı bir tipini Tokyo Mahkemesi (Uzakdoğu Uluslararası Askeri Mahkemesi) oluşturmuştur. Daha sonra uluslararası ceza yargısına damgasını vuracak olan bu modelde mahkemeler,[21] geçmişin hikayesinin anlatıldığı birer mekan olarak algılanırken, yargıçlar kendilerini ahlaki birer üst otorite olarak görmektedir.[22] Özel olarak kurulan bu mahkemeler, galip devletlerin etkisinin fazlasıyla üzerlerinde taşımış, bu nedenle galiplerin hukukunu temsil ediyor olmaları ve birer intikam aracı biçiminde kurgulandıkları düşüncesi, bu modelin en fazla eleştirilen yönlerinden biri olmuştur.

b) Ad hoc modeli: 1990'lı yıllarda insancıl hukuk adına iki önemli kırılmayı ifade eden Yugoslavya'nın çöküşü ve Ruanda'da yaşanan iç savaş bu mahkeme modelinin ortaya çıkışını sağlayan nedenlerin başında gelmektedir. Aslında Nürnberg modeline dönüşü de ifade eden ad hoc modelinin en önemli temsilcileri; Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM)[23], Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)[24] ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)'dir.[25]

BM Sözleşmesi'ne dayanılarak BM Güvenlik Konseyi tarafından özel amaçlı olarak kurulmuş bu mahkemelerden 1993 yılında kurulan EYUCM, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da işlenen binlerce sivilin öldüğü veya yaralı olarak kurtulduğu, işkencelerin gerçekleştirildiği, binlerce tecavüz vakıasının ve toplu katliamların yaşandığı bir dönemin sorumlularını yargılamak için meydana getirilmiştir. Bugüne kadar sivil ve askeri birçok devlet görevlisinin de

---

21 Gökçen Alpkaya, *Uluslararası Ceza Yargılaması*, http://www.ucmk.org.tr/index.php ?option= com_content&view=article&id=34:uluslararasaza-yargalar&catid=15:makaleler&Itemid=51 (Erişim Tarihi: 10.06.2012).

22 Andrieu, *Transitional Justice: A New Discipline...*, s. 4.

23 Bkz. "About the ICTY", http://www.icty.org/sections/AbouttheICTY (Erişim Tarihi: 05.06. 2012).

24 Bkz. "General Information", http://www.unictr.org/AboutICTR/GeneralInformation/tabid/ 101/Default.aspx (Erişim Tarihi: 05.06.2012).

25 Bkz. "About the Court", http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/About+the+Court/ (Erişim Tarihi: 06.06.2012).

aralarında bulunduğu yaklaşık 160 kişi bu mahkeme tarafından yargılanmıştır. Bunlardan 60 kadarı suçlu bulunurken, 30'unun yargılaması halen devam etmektedir.[26]

BM Güvenlik Konseyi tarafından meydana getirilen bir diğer mahkeme olan RUCM, 1994 yılında Ruanda'da yaşanan kanlı iç çatışmaların sonunda kurulmuştur. Mahkeme'nin temel amacı, ülkede yaşanan iç savaş sonrası ulusal uzlaşının yeniden tesisi ve Ruanda topraklarında kalıcı barışın sağlanarak devam ettirilmesidir. Bu kapsam içinde 1 Temmuz-31 Aralık 1994 tarihleri içinde Ruanda'da başta soykırım olmak üzere uluslararası hukukun kabul ettiği diğer insan hakları ihlallerine bulaşan sorumluları yargılama görevini üstlenmiştir.

Ad hoc modeli her kadar Nurnberg/Tokyo modeliyle benzerlikler gösterse de özellikle davacının sahip olduğu imkânlar nedeniyle söz konusu modelden ciddi farklılıklar da sergilemektedir. Albin'in de ifade ettiği üzere siyaseten ve hukuken daha fazla bağımlı olan Nurnberg/Tokyo mahkemeleri karşısında ad hoc mahkemeler, uluslar arası ceza hukuku açısından "üst düzey bir bağımsızlık" örneği oluşturmaktadır.[27] Ayrıca galiplerin hukukundan ziyade uluslararası toplumun uzlaşması üzerine kurulmuş olmaları nedeniyle de güçlü bir meşruiyet temeline sahiptirler.[28]

Ad hoc model içinde bugün de üzerinde önemli tartışmaların yaşandığı bir diğer mahkeme UCM'dir.17 Temmuz 1998 tarihinde Roma Statüsü ile oluşturulan Mahkeme, uluslararası alanda ağır suç olarak sayılan soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları gibi suçları yargılamak amacıyla oluşturulmuştur. Ulusal mahkemelerin isteksiz olduğu durumlarda söz konusu suçlara ilişkin kanıtların toplanması ve soruşturmaların yürütülmesi Mahkeme'nin temel görevlerinin başında gelmektedir.[29] Bununla beraber Roma Statüsü'nün "savcı" başlığını taşıyan 15/1. maddesi gereği, savcının da Mahkemenin görev alanına giren suçlara ilişkin olarak kendiliğinden dava açma yetkisi söz konusudur.

---

26 "About the ICTY", http://www.icty.org/sections/AbouttheICTY (Erişim Tarihi: 17.11.2012).

27 Albin Eser, "Uluslararası Ceza Adalet Sisteminde İddia Makamının Oynadığı Temel Rol", *Uluslar arası Ceza Divanı* (der.) Feridun Yenisey, (İstanbul: Arıkan Yayınları: 2007), s. 285-286.

28 Albin Eser, (C. Hollweg, Das neue Internationale Tribunal der UNO und der Jugoslawienkonflikt, in: JuristerıZeitung (JZ) 1993, s. 980-998'den aktaran) "Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kurulması Roma Statüsünün Ortaya Çıkışı ve Temel Özellikleri", (çev.) Faruk Turhan, Uluslar arası Ceza Divanı (der.) Feridun Yenisey, (İstanbul: Arıkan Yayınları: 2007), s. 8-9.

29 "ICC at a glance", http://www.icc-cpi.int/menus/icc/about%20the%20court/icc%20at%20a%20glance/icc%20at%20a%20glance?lan=en-GB (Erişim Tarihi: 15.06.2012).

c) Hybrid (karma) model: Uluslamararası hukuk ile yerel (domestic) hukukun karışımını sunan bu model, uluslararası ile yerel arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır. "Uluslararasılaştırılmış"[30] model adı da verilmektedir. Bu modelde hem yerel yargıçlar ve avukatlar hem de yabancı yargıç ve avukatlar yer almakta ve yerel hukuk, uluslararası standartlara uyumlu bir biçimde uygulama imkânı bulmaktadır. Özellikle Doğu Timor ve Sierra Leone gibi ad hoc mahkemelerin politik olarak uygulama alanı bulamadığı ülkelerde ya da Kosova gibi ad hoc bir yargı yerinin olduğu ancak bütün davalarla başa çıkamadığı ülkeler için kullanışlı bir model olduğu söylenebilir.[31] Bununla birlikte yerel hukuk sisteminin kapasite ve kaynak eksikliğinin yaşandığı veya yargının bağımsız olmadığına dönük güçlü bir inancın olduğu durumlarda, karma sistemin kullanıldığı görülmektedir.[32] GDA'nın gerçekleştirilmesine yaptığı olumlu katkıların yanı sıra özellikle davaların toplum tarafından sahiplenilmesi konusunda ciddi olumsuzlukları da bünyesinde barındırmaktadır. GDA çabalarını ortaya çıkaran çatışma ve çatışma sonrası süreçle ilgili olmayan hukukçuların sürece dâhil olması ya da davaların ilgili toplumdan uzak mekânlarda görülmesi, suçun da, adaletin de sahiplenilmesini zorlaştırmaktadır.[33] İhlallerin sorumlularının cezalandırılması ve GDA'nın sağlanması hususunda toplumsal desteğin oynayabileceği potansiyel role ciddi olarak zarar verme riskini taşıdığı, bu şekilde toplumsal hafızanın zarar görmesine de neden olduğu söylenebilir.

Hakikat Komisyonları: Onarıcı bir Adalet Arayışı

GDA'nın gerçekleştirilmesinde cezai adaleti sağlamak adına kullanılan ceza yargılamalarının psikolojik olarak, toplumsal uzlaşıya hizmet edebileceği gibi, intikamcı bir araç biçiminde de kullanılabilme potansiyeli taşıması nedeniyle eleştiriye oldukça açıktır. Geçmişin sorumlularının cezalandırılması toplum vicdanını rahatlatabilir. Ancak mevcut ve gelecek kuşaklar arasında uzlaşmanın sağlanmasında çatışma sonrası süreç içinde geçmişin mirası üzerindeki potansiyel çatışma alanlarının ortadan kaldırılması ya da asgari düzeye indirilmesinde yetersiz kalabilmektedir.

---

30 Andrieu, *Transitional Justice: A New Discipline...*, s. 6.

31 Laura A. Dickinson, 'The Relationship between Hybrid Courts and International Courts: The Case of Kosovo', *New England Law Review*, Vol. 37: 4, 2003, s. 1059.

32 Office of the United Nations High Commisioner for Human Rights, *Rule of Law Tools of Post Conflict States: Maximizing the Legacy of Hybrid Courts*, (New York and Geneva: 2008).

33 Sarah M.H. Nouwen, "'Hybrid courts'The Hybrid Category of A New Type of International Crimes Courts", *Utrecht Law Review*, Vol. 2, No. 2, December 2006, s. 190.

Tablo 1. Yıllara Göre Hakikat Komisyonları

ÜLKE	YIL	ÜLKE	YIL
Uganda-1	1974-…	Panama	2001-2002
Bolivya	1982-1984	Peru	2001-2003
Arjantin	1983-1984	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti	2001-2003
Uruguay-1	1985	Gana	2002-2004
Zimbave	1985	Doğu Timor	2002-2005
Uganda-2	1986-1995	Siera Leone	2002-2004
Filipinler	1986 -1987	Şili-2	2003-2005
Şili-1	1990-1991	Paraguay	2004-2008
Nepal	1990-1991	Fas	2004-2006
Çad	1991-1992	Greensbora, K. Karolayna (ABD)	2004-2006
Almanya	1992-1998	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	2004-2006
El Salvador	1992 -1993	Endonezya ve Doğu Timor	200 -2008
Sri Lanka	1994-1997	Güney Kore-2	2005…
Haiti	1995-1996	Liberya	200 -2009
Güney Afrika	1995-2002	Ekvator-2	2008-2010
Ekvator-1	1996-1997	Maritus	2009-…
Guatemala	1997-1999	Solomon Adaları	2009-…
Nijerya	1999-2002	Togo	2009-…
Uruguay-2	2000-2003	Kanada	2009…
Güney Kore-1	2000-2004	Kenya	2009-…

Kaynak: *Priscilla B. Hayner, Unspeakable Truths Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions, Second Edition, (New York and Londra: Routledge Publishing, 2010), s. XI-XII.*

Cezalandırıcı adaletin sağlanabilmesinde, kurumsal ve toplumsal şartların rolü oldukça fazladır. Yürürlükteki hukuk sistemi, geçiş dönemi rejiminin takınacağı demokratik tavır, devlet görevlilerinin niteliği hatta uluslararası sistemin önemli siyasal ve ekonomik aktörlerinin tutumları vb. birçok unsur bu başarı üzerinde belirleyici olabilir. Bu noktada Hayner özelikle silahlı kuvvetlerin, yargının ve hukukun geçiş dönemindeki kısıtlayıcı rolüne işaret etmektedir.[34] Bu aktörler üzerinde geçmişin izlerinin varlığı geçiş döneminde

34 Hayner, *Unspeakable Truths Transitional Justice...*, s. 8.

de devam edeceği için, söz konusu aktörler bu durumu bir pazarlık malzemesi biçiminde kullanarak, yargılamaları etkileme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla bir ülkede geçmişte yaşanan acıların ihlallerin sona erdirilmesi ve sorumluların cezalandırılması için akla ilk olarak gelen yöntem mahkemeler olmasına rağmen, başarıya ulaşma şansları oldukça zayıf gözükmektedir.[35]

Tüm bu eksiklikler göz önüne alındığında GDA'nın gerçekleşmesi için gerekli olan toplumsal moralin bozulması ihtimali belirmekte ve geleceğe dönük olarak adalet duygusu zedelenmektedir. Bu noktada adalet duygusunu hareket geçirecek olan psikolojinin inşasında kullanılan önemli bir yapı olarak HK'lar karşımıza çıkmaktadır. Hayner'ın klasikleşmiş tanımından hareketle bir HK' nın taşıması gereken özellikleri şu şekilde saymak mümkündür:[36]

1. Bugüne değil, geçmişe odaklanmalı,
2. Belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiş bir olayı araştırmalı,
3. İhlallerden etkilenmiş toplum kesimleriyle doğrudan ve kapsamlı bir temas kurmalı, onların tecrübeleri üzerinden bilgilenmeli,
4. Faaliyetlerini nihai bir rapor ile sonuçlandırmayı amaçlayan geçici bir yapı olmalı,
5. Devletin denetimi altında çalışan ve resmi olarak yetkilendirilmiş olmalı.

İnsan haklarını merkeze alarak çalışan bu mekanizma yapısal olarak incelendiğinde temel bileşenlerinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Tablo 2. HK.'ların bileşenlerini karşılaştırmalı bir biçimde göstermektedir. Buna göre, HK'lar yetkilendirildikleri devlet organlarına göre yasama tarafından yetkilendirilenler, yürütme tarafından yetkilendirilenler ve hem yürütme hem de yasama organı tarafından karma biçimde yetkilendirilenler olmak üzere farklılaşmaktadır.

Başka bir bileşen olarak üyeleri atayan organlar açısından ele alındıklarında hem yasama hem yürütme organlarının yetkili olduğu HK'lar ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca BM gibi uluslararası aktörlerin, HK'nın kendisinin ya da bağımsız seçimlerin etkili olduğu usullere de rastlanmaktadır.

---

35 *Ibid*, s. 8. Olsen, Payne, Reiter ve Brahm'a göre HK'lar tek başına kullanıldıklarında insan haklarının güçlendirilmesi konusunda olumlu bir etkiye sahip değildir. Bu etkinin sağlanabilmesi için ceza yargılaması ve af yöntemleriyle birlikte düşünülmeli ve kullanılmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tricia D. Olsen, Leigh A. Payne, Andrew G. Reiter and Eric Wiebelhaus-Brahm, "When Truth Commissions Improve Human Rights", *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 4, 2010, 457–476.

36 *Ibid*, s. 11-12.

Finanse eden organlar açısından bir ayrım yapıldığında hem ulusal aktörlerin hem de uluslararası aktörlerin finansman kaynağı olduğu örneklere ulaşmak mümkün gözükmektedir.

Tablo 2. Yapıları İtibariyle Hakikat Komisyonları

Yetkilendirilen organ	**Üyelerin Atanması**	**Finansman**
Yasama (G. Afrika)	Yürütme (Panama)	Ulusal hükümet (Arjantin)
Yürütme (Şili)	Yasama-Yürütme (G. Afrika)	Uluslararası otorite (El Salvador)
Kral (Fas)	Yasama	Ulusal-uluslararası (Peru, Nijerya)
Karma (Nijerya)	Kral (Fas)	
D. Kongo Cumhuriyeti Barış Antlaşması (El Salvador, Sierra Leone)	BM (ElSalvador) Ulusal-U.arası (Sierra Leone) Bağımsız-seçimle (D. Timor) Komisyonun kendisi (Gana)	**Hukuksal Yetkiler** Duruşmaya çağırma ve yakalama Tanık koruma, halka açık duruşmalar (G. Afrika, D. Timor D. Kongo Cumhuriyeti)
İncelediği İhlaller Tipleri	**Öncelikli Hedefler**	**Temel Faaliyetler**
Ağır fiziksel şiddet ve baskı	Ulusal uzlaşma (Şili)	Mağdurların, mağdur ailelerinin, tanıkların,(mümkünse) sorumluların yer aldığı halka açık duruşmalar yapmak
Mülkiyet suçları	Sorumlular ile mağdurları uzlaştırma (D. Timor)	
Zorla kaybedilme		
İşkence, tecavüz	Cezai soruşturma (Arjantin)	Akademik Araştırmalar
Cinayetler	Barış ve demokrasinin konsolidasyonu (D. Kong Cumhuriyeti)	Polis soruşturması benzeri soruşturmalar Mağdurların onurlandırılması (Peru)

Kaynak: *MarkFreeman,Truth Commissions and Procedurel Fairness, (New York: Cambridge University Press, 2006) s.25-37ve Priscilla B. Hayner, "International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions: A Preliminary Proposal", Law and Contemporary Problems, Vol. 59, No. 4, Accountability for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights, Autumn, 1996, s. 173-180'den derlenmiştir.*

Sahip oldukları yetkiler açısından değerlendirildiklerinde, çeşitli hukuksal mekanizmalarla donatıldıkları görülmektedir. Örneğin duruşma yapmak ve duruşmaya davet etmek gibi mahkemelerin de sahip oldukları yetkilerle donatılabilmektedirler. Bu duruşmalar halkaaçık biçimde gerçekleştirilmekte ve duruşmalara mağdurlar, mağdur yakınları hatta geçmişte ihlalleri gerçekleştirmiş sorumlular da katılabilmektedir. Polisin sahip olduğu yakalama yetkisini de kullanan HK'lara rastlanmaktadır. Yine aynı biçimde sanık koruma programları da uygulayabilen örnekler mevcuttur.

İncelenen ihlal tipleri ya da suçlar açısından bir sınıflandırmaya tabi tutulduklarında özellikle geçmişte yaşanan ağır şiddet ve baskıların öncelikli biçimde ele alındığı söylenebilir. Bunun dışında mülkiyete karşı işlenen suçlar da ön plana çıkmaktadır. İşkenceler, tecavüzler, cinayetler ve (zorla) kaybedilme gibi çeşitli ihlallerinde HK'lar tarafından ele alındığı görülmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, HK'lar, cezai bir adalet arayışından ziyade, yaşanan acılarla yüzleşmek ve yaşanan acıların onarılması ve hafifletilmesi amacıyla meydana getirilen yapılardır. Dolayısıyla temel amaç toplumsal barışın ve uzlaşının sağlanabilmesidir. Nitekim Tablo 2'de görüldüğü gibi ulusal uzlaşmanın sağlanması, geçmişteki insan hakları ihlallerinin sorumluları ile mağdurların bir araya getirilerek uzlaştırılması, cezai soruşturmaların yürütülmesi, barış ve demokrasinin konsolide edilmesi ve mağdurların haklarının iadesi ve bu çerçevede onurlandırılmalarının temel hedefler olduğu görülmektedir. Bu amaçlara ulaşabilmek için tüm tarafların katıldığı duruşmalar ve oturumlar yapmak, akademik araştırmalar yaptırmak, psikolojik ve tıbbi yardımlarda bulunmak hatta polis soruşturmalarına benzer soruşturmalar yürütmek gibi faaliyetlerde bulundukları görülmektedir.

Tazminat: Gelecek İçin Geçmişi Tazmin Etmek

Çatışma sonrası sürecin yeniden inşasında ihlallerin sorumluları ile mağdurları arasındaki hesaplaşmanın boyutunu sadece kişisel (cezai) sorumluluğun işletilmesi veya grupların psikolojik rehabilitasyonun sağlanması ile analiz etmek, sürecin toplumun diğer kesimleri üzerindeki etkisinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla GDA'da tazminat programları, daha geniş toplum kesimlerinin çatışmada uğradıkları zararların karşılanması noktasında önemli birer araç halini almaktadır.

Modern bir fenomen olan tazminat, GDA'nın gerçekleştirilmesi çabaları içinde değerlendirildiğinde günlük dilde kullanıldığı şekliyle "uğranılan zararın nakdi karşılığından" çok daha geniş bir bağlam içinde değerlendirilmelidir.

[37] Kurban ve Yeğen'in de işaret ettiği gibi tazminat: "bir toplumun verilen zararları tanıma, bunlardan pişman olma ve bunları giderme kararlılığının ifadesi" [38] biçiminde ele alınmalıdır. Başka bir ifadeyle zarara uğrayan kişi ya da gruplarla bunların uğradıkları (zararla ilgili olsun-olmasın) muhatap olduğu toplum kesimleri arasındaki bir mutabakatın sonucudur. Geleceğe odaklanarak mağdurların rehabilite edilmeleri ve daha iyi bir gelecek elde edebilmelerini hedefleyen programlarla geliştirilmektedir. Bunu gerçekleştirirken bireysel ya da belli bir grubu hedefleyen mali tazminatlar uygulanabileceği gibi, sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmetler ya da resmi özür ve anma toplantıları gibi sembolik davranışlar sergilenebilir.[39]Mağdur merkezli bir anlayışı ortaya koyan bu yöntemin uygulanabilirliğine dair BM'nin belirlediği kılavuz ilkelerde tazminat programlarının bileşenlerini şu şekilde sayılmaktadır:[40]

- *Onarma*: Mağdurun, uluslararası insan hakları hukukunun ağır ihlal saydığı ve uluslararası insancıl hukuk tarafından ciddi ihlal sayılan durumların yaşanmasından önceki durumuna kavuşturulmasını ifade etmektedir. Örneğin özgürlüğün iadesi, insan hakları, kimlik, aile hayatı ve vatandaşlıktan yararlandırılma, yaşadığı yere geri döndürülme, işinin ve mülkiyetinin iadesi bu kapsam içinde değerlendirilebilir.

- *Telafi*: Uluslararası insan hakları hukukunun kapsamlı ihlal saydığı ve uluslararası insancıl hukuk tarafından ciddi insan hakları ihlali sayılan durumların yaşanması sonucunda ortaya çıkan ölçülebilir zararların karşılanmasını ifade etmektedir. Örneğin kaybedilen fırsatların kazanç ve moralin yeniden kazandırılmasını ifade etmektedir.

- *Rehabilitasyon*: Tıbbi, psikolojik bakım ile hukuksal ve sosyal hizmetleri kapsamaktadır.

---

37 Tazminat kavramının GDA içinde değerlendirilmesinde İkinci Dünya Savaşı sonrası Yahudilerin taleplerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede kavramın geçirdiği tarihsellik için bkz. Andrew Woolford ve R.S. Ratner, *Informal Reckonings Conflict Resolution in Mediation Restorative Justice and Reparations*, (New York: Routledge-Cavendish, 2008), s. 91-115.

38 Kurban ve Yeğen, *Adaletin Kıyısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler...*,s. 30.

39 "Reparations", http://ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/reparations, (Erişim Tarihi: 21.06.2012).

40 Office of The United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Reparations Programmes*, (New York and Geneva: 2008), s. 7-8. Aynı kaynakta UCM'yi kuran Roma Statüsü de 75. ve 79. maddeleriyle mağdurların tazminat almalarına ilişkin çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır.

- *Memnuniyet*: İhlallerin durdurulmasından, hakikatin arayışı[41], kayıpların aranması, resmi özür, yargısal ve idari yaptırımlar, anma törenleri ve insan hakları eğitimine kadar uzanan geniş bir bütünü kapsamaktadır.

- *Tekrarlanmama garantisi*: Yaşanan ihlallerin bir daha gerçekleşmemesi adına ordu ve güvenlik güçlerinin sivillerce kontrol edilmesi, yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, insan hakları görevlilerinin korunması, insan hakları eğitimi, kamu hizmetlerine uluslararası insan hakları standartlarının kazandırılması, medyanın, sanayinin ve sosyal hizmetlerin hukuki güvencelerle donatılmasını ifade etmektedir.

Tazminat uygulaması kendi içinde mali ve sembolik birçok farklı aracı barındırmakla birlikte, mağdurlara karşısında devlete önemli bir inisiyatif alanı bırakması nedeniyle ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmaktadır. Bunun temel nedeni çok düşük maliyetlerle çatışma sürecinin ihlallerinin neden olduğu adaletsizliklerin devlet tarafından üzerinin örtülebilmesi sonucunu doğurabilmesidir.[42] İhlallerin verdiği(maddi) zararların karşılığının ödenerek, meşru bir biçime sokulabilmesi, geçmişle hesaplaşmanın maliyet boyutunun öne çıkarılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla tazminat uygulamaları her ne kadar sembolik düzeyde toplum psikolojisine hitap ediyor gözükse de adalet arayışını "yeniden inşa etmek" üzerine kurduğu için ister istemez ihlalleri ölçülebilir bir boyuta indirgemektedir.

Af: Uzlaşmak Uğruna Hesaplaşmaktan Vazgeçmek

Antik dönemden beri uygulama imkânı bulan af[43] belirli suçlardan (ve durumlardan) ve/veya bazı sivil eylemlerden kaynaklanan yargılamalara ilişkin bir kısıtlamayı ifade etmektedir.[44] Geçiş döneminin *silahsızlandırma*, *geri dönüş*

41 Hakikatlerin açıklanmasını bir tazminat biçimi olarak ele alan bir çalışma için bkz. Margaret Urban Walker, "Truth Telling As Reparations", *Metaphilosophy*, Vol. 41, No. 4 July 2010, s. 525-545.

42 Woolford ve Ratner, *Informal Reckonings Conflict Resolution...*,s. 100.

43 Af uygulamalarının tarihsel süreç içindeki kullanımları için bkz.; Andreas O'Shea, *Amnesty for Crime in International Law and Practice*, (Hague, Londra ve New York: Kluwer Law International, 2004), LouiseMallinder, *Amnesty Human Rights and Political Transitions Bridging the Peace and Justice Divide Studies in International Law*, (Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2008), s. 5-34; Faustin Z. Ntoubandi, *Amnesty for Crimes against Humanity under International Law*, (Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007), s. 15-24.

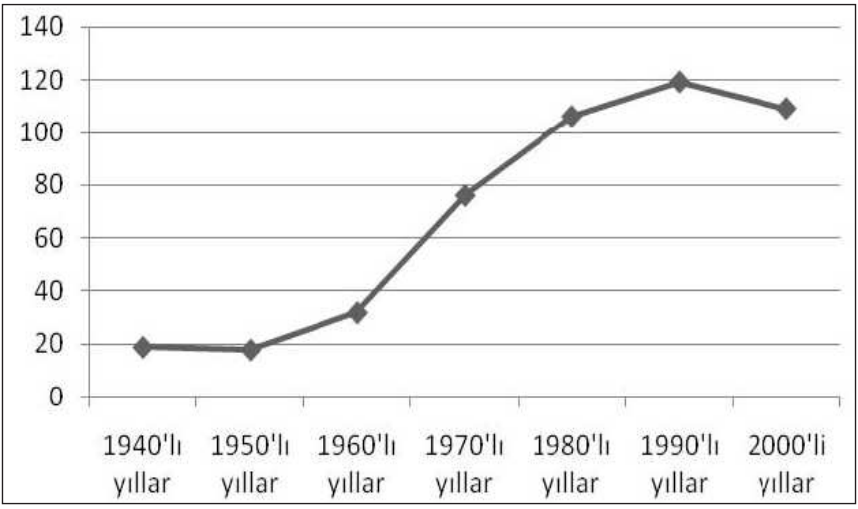
44 Bkz. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule of the Law Tools for Post Conflict States: Amnesties*, (New York and Geneva: 2009).

ve *yeniden bütünleştirme (entegrasyon)* (SGY)[45] çalışmalarının önemli bileşenlerinden biridir. Özellikle eski rejimin silahlı gruplarının, paramiliterlerinin ya da gerillalarının silah bırakarak, geri dönüşleri ve toplumla yeniden bütünleşmeleri hem geçiş döneminin sosyal uzlaşıyı gerçekleştirmekteki başarısını hem de bu grupların toplumla yeniden bütünleşerek GDA'nın meşruiyetinin sağlamasında gündeme getirilen bir uygulamadır.

Toplumsal uzlaşı ve barışın sağlanması konusunda önemli imkânlar sunan af uygulamaları birçok devlet tarafında çeşitli yasal düzenlemelere de konu edilmektedir. Ancak af uygulamalarının yerel niteliği aynı zamanda uluslararası hukuk ile bu uygulamalar arasındaki uyum/uyumsuzluk sorununu da gündeme taşımaktadır. Bu bağlam içinde hareket edildiğinde ülke uygulamalarından çıkan sonuç, özellikle uluslararası nitelikteki suçların ceza yargılamasına tabi tutulması yönündedir.

Grafik 6'da incelendiğinde görülmektedir ki geçiş dönemlerindeki sayısal artışa paralel olarak 1940'lı yıllardan günümüze gittikçe artan bir oranda af düzenlemelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Grafik 6. Yıllara Göre Çıkarılan Af Yasaları

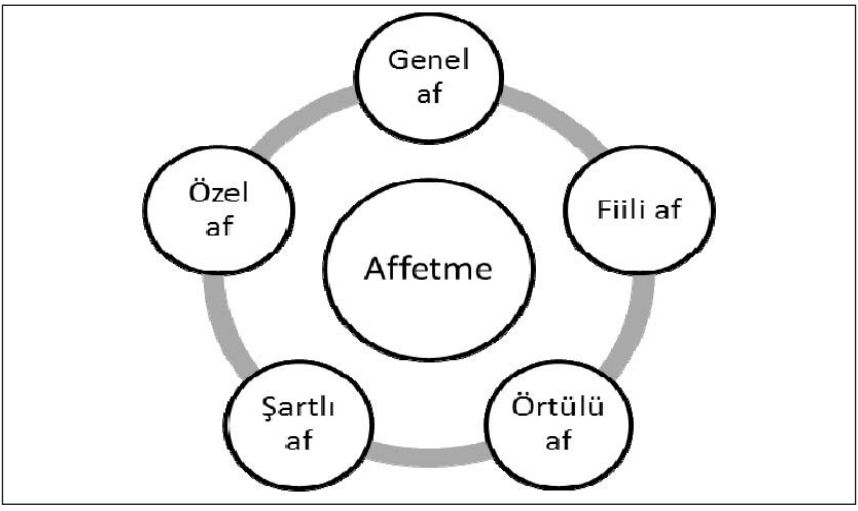

Kaynak: *Mallinder, Amnesty Human Rights..., s. 415-421'den derlenmiştir.*

45 Disarmament, Demobilization and Reintegration (DDR).

Önceki yöntemlerden farklı olarak mağdurları merkeze alan bir anlayıştan ziyade, çatışma sürecinde ihlalleri gerçekleştirenleri yargılamadan muaf tutarak, toplumsal uzlaşmayı kurmayı hedefleyen bir amacın ürünü olarak görülebilir. Toplumsal uzlaşının sağlanmasının yanı sıra, geçiş sürecinde liderler tarafından, baş gösteren muhalefetin bastırılması ve düşmanla barışçıl ilişkiler kurulabilmesi için bir pazarlık aracı olarak kullanılabileceği gibi, yeni rejimin geçmişteki suçluların yargılanması konusunda yeterli iradeyi gösteremediği durumlarda da bir çıkış yolu olarak kullanılabilmektedir.[46]

Grafik 7. BM'ye Göre Af Çeşitleri

Kaynak: *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Rule of the Law Tools for Post Conflict States: Amnesties, United Nations, (New York and Geneva: 2009)'dan üretilmiştir.*

46 Louise Mallinder, "Exploring the Practice of States in Introducing Amnesties", *Study submitted for the International Conference "Building a Future on Peace and Justice, Georg-August-University Goettingen,* Nurremberg, 25-27 June 2007, s. 1; Snam Naraghi Anderlini, Mamille Pampell Conaway ve Lisa Kays, *Transitional Justice and Reconciliation*, s. 7, http://www.huntalternatives.org/download/49_transitional_justice.pdf (Erişim Tarihi: 21.06.2012).

Uygulamada farklı biçimlerde kullanılan af[47], BM'nin yaptığı sınıflandırmaya göre beş çeşide ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, eski rejimin tasfiye olurken çıkarılan bir çıkış garantisi biçiminde tanımlanabilecek olan *özel aftır*. Çatışma sürecinde ihlallerden sorumlu olanlar, bu şekilde hesap vermekten kurtulmaktadır. İkinci af çeşidi, *genel aftır*. Bu af çeşidinde sorumlulara her türlü cezai ve hukuki sorumluluktan muaf olma imkânı tanınarak, yargılanmalarının önüne geçilmektedir. Üçüncüsü *şartlı aftır*. Aftan yararlanmak isteyenler, örneğin ihlaller hakkında tüm bildiklerini açıklamak şartıyla başvurmakta ve af kapsamına dâhil edilebilmektedir. *Fiili af* ise açık bir af ilanından farklı olarak, yönetimin çıkardığı bir kararname veya düzenleme ile kısmi biçimde yargılama yasakları getirmektedir.*Örtülü (gizli) af* çeşitli biçimler göstermektedir. En yaygın kullanım biçimine bakıldığında, hukuki düzenlemeler ile uygulama arasındaki farklılıklarla ortaya çıktığı görülmektedir. Burada kâğıt üzerinde bir af olmamakla birlikte, düzenlemenin yorumlanmasından kaynaklı bir af söz konusudur. Genellikle de devletin insan hakları yükümlülükleriyle örtüşmeyen durumlara işaret eden bir uygulamadır.

Afrika'dan Latin Amerika'ya kadar olan geniş coğrafyada bir çok uygulamaya rastlamak mümkündür. Buralarda yaşanan geçiş dönemleri, söz konusu afların karakteristiklerinin de farklılaşmalarını sağlamıştır. Bu çerçevede Afrika'da Uganda ve GüneyAfrika deneyimleri yaratıcı nitelikleri itibariyle öne çıkmaktadır. Latin Amerika için ise durum biraz daha karmaşık bir hal almaktadır. Latin Amerika deneyimi, ortaya çıkışı itibariyle başarılı bir başlangıç yapmasına rağmen Arjantin, El Salvador, Şili ve Uruguay gibi örneklerde de görülebileceği üzere uygulamadan kaynaklanan ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.[48]

Temizlik Politikaları: Eski Rejimin Kalıntılarından Arınmak

Yukarıda sayılan yöntemlerin ortak özelliği ya mağdurları ya da sorumluları merkeze alarak hareket etmeleridir. Fakat GDA'nın gerçekleşmesi için bireylere odaklanan bu araçların kurumsal düzenlemelerle desteklenmesi, sürecin

47 King, temelde "genel" ve "kısmi" olmak üzere iki ayrı af çeşidinden bahsetmektedir. Genel af; suçu işleyene bakılmaksızın tüm suçları kapsarken, kısmi af ise belirli suçlara ilişkin çıkarılmaktadır. Kısmi affı da kendi içinde, "eski rejim için çıkarılan aflar" ve "hakikat komisyonlarıyla ilgili (veya çatışmayı sona erdiren) aflar biçiminde ikiye ayırmaktadır (Bkz. Elizabeth B. Ludwin King, "Amnesties a Time of Transition", *The George Washington International Law Review*, Vol. 41, s. 577-618).

48 O'Shea, *Amnesty for Crime...*,s. 56.

başarısı için ciddi bir önem arz etmektedir.[49] Ceza yargılamaları, gerçeklerin ortaya çıkarılması, tazminat ve af aracılığıyla geçmişin hesabı sorulmaktadır. Fakat geçmişten çıkarılan derslerden hareketle kurgulanacak olan bir geleceğin, kurumsal olarak yepyeni bir başlangıcı gerçekleştirmesi gerekmektedir. Geçmişin acılarına bulaşan bir devlet mekanizması, bu geçişi sağlamak konusunda ağır bir sabıkaya sahip olduğundan, toplum vicdanının tatmini hususunda başarısız olmaya mahkûm kalabilir. Bu nedenle bireysel boyutta atılan adımların toplum psikolojisinde elde ettiği yararın, devlet aklında da hayata geçirilmesi zorunludur. Dolayısıyla temizlik politikalarının etkisi sadece geçiş sürecini değil, geçiş sonrası sürecin kurumsal kimliğinin de belirleyicisidir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından, komünist rejimin kurumsal olarak reforma tabi tutulmasında yeni rejimin kullandığı önemli mekanizmalardan biri temizlik politikaları olmuştur. Başta Çekoslovakya olmak üzere 1990'lı yılların başından itibaren bir çok Orta ve Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkesi bu yönteme başvurmuştur. Eski rejimin kalıntılarından tamamen arınmaya çalışmanın bir sonucu olarak düşünülen temizlik politikaları, büyük ölçüde resmi (devlet) görevlilerinin istihdamına odaklanarak yürütülmektedir. Mevcut veya gelecekte bir devlet görevi yerine getirecek olan kişilerin otoriter geçmişle bir ilişkisinin ya da işbirliğinin olmaması dikkate alınmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde temizlik politikaların şu unsurlar etrafında işletilmektedir:[50]

1. Kamu görevlisinin (ya da adayının) eski rejimle işbirliği ya da faaliyetleri nedeniyle soruşturma veya yargılama geçirip geçirmediği,
2. Yapılan işbirliği ya da gerçekleştirilen faaliyetin pozitif hukuku ihlal edip etmediği,
3. Yapılan işbirliği ya da gerçekleştirilen faaliyetin açık bir biçimde mi, yoksa gizli olarak mı yapıldığı,
4. Temizlik politikasının açık veya gizli bir biçimde yürütülüp yürütülmediği,
5. Elde edilen sonuçların resmi kayıtlarının tutulup tutulmadığı,
6. Sonuçların yargısal denetime tabi tutulup tutulmadığı,

---

49 Kurban ve Yeğen, *Adaletin Kıyısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler...,* s. 32.

50 Barnabas D. Johnson, "Lustration in Transitional Context", *Krytyka*, November 2005, http://www.jurlandia.org/lustration.htm (Erişim Tarihi: 10.07.2012).

7. Söz konusu işbirliği yada faaliyetin toplumda ahlaki olarak iğrenç kabul edilmesi ya da oldukça önemli zararlara yol açıp açmadığı tespit edilerek gerektiğinde cezai yargılamaya tabi kılınması,
8. "Utanç verici bir geçmiş"e sahip kimselerin kesin bir biçimde herhangi bir kamu görevine dahil edilip edilmediği.

Görüldüğü üzere temizlik politikalarının etkin bir biçimde yürütülmesi, sürecin öncesi ve sonrasında hayata geçirilmesi zorunlu olan iki süreci daha gündeme getirmektedir. Öncelikli olarak kapsamlı bir "güvenlik soruşturması" nın işletilmesi, ardından ise temizliğin gerçekleştirilmesi adına kurumsal reformlara gidilmesi gerekli gözükmektedir. Bu noktada temizlik politikalarından izlenen yöntemlerin başlıcaları şunlardır:[51]

- Politik olarak yetkisiz kılmak; oy hakkının geri alınması gibi…
- Polis teşkilatı, ordu veya devlet idaresinde üst makamlara terfinin sınırlandırılması,
- Erken emekli etmek veya daha az stratejik görevlere atanmak gibi…

Temizlik politikalarının uygulanması her ne kadar gelecekteki insan hakları ihlallerinin önüne geçmeyi amaçlıyorsa da, bu politikaların uygulanması sırasında da muhataplarının ciddi ihlallere uğradığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle "onarmak" için "cezalandırmak" söz konusu olmaktadır.[52]Bu yönüyle diğer GDA mekanizmalarından ayrılan temizlik politikaları adaleti gerçekleştirmek adına adaletsizliğe yol açabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda bu politikalara yöneltilen eleştirilerin de kaynağını teşkil etmektedir. Söz konusu eleştiriler özellikle uluslararası aktörlerin bu mekanizmaya yaklaşımlarında net bir biçimde görülebilir. Örneğin BM, temizlik politikalarını yeni rejimin toplumdaki güvenini inşa etmesinde ve kamu yönetimindeki yolsuzlukların ortadan kaldırılmasında kullanılabilecek bir hukuk devleti aracı[53]olarak değerlendirirken, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü ise temizlik politikası uygulamalarına karşı birey hak

51 Kenya Human Rights Commission, International Commission of Jurists and Kenya Section International Centre for Policy and Conflict, *Transitional Justice in Kenya: A Toolkit for Training and Engagement*, (Nairobi: 2010), s. 26.

52 Söz konusu karşıtlığı inceleyen bir çalışma için bkz. Magdalena Zolkos, "The Conceptual Nexus of Human Rights andDemocracy in the Polish Lustration Debates1989–97", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.22, No.2, 2006, s. 228–248.

53 Bkz. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule of the Law Tools for Post Conflict States: Vetting An Operational Framework*, (New York and Geneva: 2006).

ve özgürlüklerini ihlal etme potansiyeli nedeniyle olumsuz tavır takınmaktadır.[54] Hatta Polonya ve Romanya gibi ülkelerde Anayasa Mahkemeleri'nin de temizlik yasalarını anayasaya aykırı buldukları da görülmektedir. Bu noktada Çekoslovakya uygulaması oldukça önemli bir örnek olarak düşünülmelidir. Komünizm sonrası yeni rejimin kurulması ile birlikte devlet başkanı Vaclav Havel başta olmak üzere bir grup siyasetçi, eski rejimin ihlallerinin sorumluluğunun tüm topluma ait olduğunu belirterek kindar bir yaklaşımla günah keçileri yaratılmaması için çabalamıştır. Ancak özellikle sağ siyasetin, yeni düzenin eski rejim yandaşları tarafından sabote edilebileceği yönünde yaptığı propaganda, Havel ve yandaşlarının arzu ettiği sonuçları doğurmamıştır. Sağcılar, her ne makam ve mevkide olursa olsun eski komünistlerin ve onların işbirlikçilerinin kamu görevlerinden temizlenmelerini istemiş, nitekim Ekim 1991 tarihinde çıkarılan Temizlik Yasası'nın ardından bu temizlik gerçekleşmiştir. Yaklaşık 200 bin kişilik bir liste yayınlanarak, çeşitli kademede yer alan komünistler deşifre edilmiştir. Herhangi bir suça bulaşmadığı halde adı listede yer alan birçok kişi kendini temize çıkarmak için uğraşmıştır[55] Bu olumsuzlukların dışında temizliğin uygulanma sürecinin idaresi ve finansmanına ilişkin de ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır.[56]

Temizlik politikalarının önemli bir bileşeni, kamu kesiminde kurumsal reformun gerçekleştirilebilmesidir. Bu reformun kapsamı genellikle güvenlik sektörünün ve geçmişte insan hakları ihlallerine ve yolsuzluklara bulaşanların ıslah edilmesi biçiminde sağlanmaktadır. Bu yönden bakıldığında temizlik geçmişe odaklanırken, kurumsal reform gelecek odaklıdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 2006 yılında yayınladığı rehberde sağlıklı bir kurumsal reform sürecinin işletilmesinde atılabilecek olası adımlar olarak şunlar gösterilmektedir:[57]

---

54 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bu tavrını ortaya koyan kararları için bkz. Cynthia M. Horne, "International Legal Rulings on Lustration Policies in Central andEastern Europe: Rule of Law inHistorical Context", *Law and Social Inquiry*, Volume 34, Issue 3, Summer 2009, s. 713–744.

55 Stanley Cohen, "State Crimes of Previous Regimes: Knowledge, Accountability, and the Placing of the Past", *Law and Social Inquiry*, Vol. 20, No. 1 (Kış, 1995), s. 25-26. Çek Cumhuriyeti'ndeki temizlik politikalarının tarihsel gelişimi için bkz. Roman David, "Twenty Years of Transitional Justice in the Czech Lands", *Europe-Asia Studies*, 64:4, 2012, 761-784.

56 Temizlik politikalarının ve güvenlik soruşturmalarının avantaj ve dezavantajlarına ilişkin olarak bkz. Kenya Human Rights Commission, International Commission of Jurists and Kenya Section International Centre for Policy and Conflict, *Transitional Justice in Kenya: A Toolkit for Training and Engagement*, (Nairobi: 2010), s. 27.

57 United Nations Development Programme Bureau for Crisis Prevention and Recovery Justice and Security Sector Reform, *Vetting Public Employees in Post-conflict Settings: Operational Guidelines*, (New York: 2006), s. 23.

- Etnik gruplar, paramiliter güçler ya da kabileler arasındaki çatışmaların durdurulması,
- Kurumsal kültürün değiştirilmesi için uygun biçimsel ve içeriksel değişikliklere gidilmesi,
- Geçmişteki ihlalleri çağrıştıran üniforma ve bayrak gibi sembollerin değiştirilmesi,
- Kamu görevlilerinin çalıştıkları kurum için farkındalık yaratmalarına izin verilmesi. Ayrıca kurumun sembollerinin ve değerlerinin tanımlanması süreçlerine katılmaları sağlanması. Bunlar dışında lojman ve okul gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için gerekli altyapının meydana getirilmesi,
- Etkin bir sivil denetim mekanizmasının meydana getirilmesi (Bu amaçla anayasal, parlamenter ve toplumsal çeşitli düzeylerde yapılar oluşturulmalı),
- Kötü yönetimin önüne geçecek disiplin ve şikâyet kanallarının kurulması,
- Atama sistemi reforma tabi kılınması (Bu çerçevede, liyakat esasına dayanan, her grubun temsil edilebildiği, adil, profesyonel ve yürütme organının sınırlı etkide bulunabildiği bir yapı kurulmalı),
- Kuvvetler ayrılığı ilkesi hayata geçirilmeli, özellikle yargının bağımsız kılınması sağlanmalı, polis ve savcılık mekanizmasına operasyonel bağımsızlık kazandırılmalı,
- Kamu görevlilerinin meslek birlikleri aracılığıyla etkin biçimde temsiline izin verilmesi.

Bu ilkelerin hayata geçirilmesinde güvenlik sektörü yerine getirdiği hizmet gereği ön plana çıkmaktadır. Güvenlik sektörü reformu (GSR) başta olmak üzere polis, istihbarat ve yargı organlarının da reforma tabi tutulması bu açıdan önem kazanmaktadır. Gerçekleştirilecek olan reformun niteliği ise ülkenin yaşadığı geçiş sürecine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu konudaki farklılıkları Bryden ve Hänning üçlü bir ayrıma giderek reformları "kalkınmacı", "çatışma sonrası", "otoriter rejim sonrası" toplumlar açısından farklı bağlamlarda değerlendirmektedir. Tablo 3'de bu ayrımın temel özellikleri görülebilir.

Tablo 3. Güvenlik Sektörü Reform Modelleri

ANAHTAR KAVRAMLAR	KALKINMACI	OTORİTER REJİM SONRASI	ÇATIŞMA SONRASI
Ölçüt	Sosyo-ekonomik gelişme	Politik sistem	Güvenlik durumu
Sorun	Kalkınma eksikliği	Demokratik açık	Güvenlik açığı
Reformun amacı	Kalkınma	Demokratikleşme	Barışın inşası
Genel reform süreci	Gelişmemiş ekonomiden gelişmiş ekonomiye geçiş	Otoriter bir sistemden demokratik bir sisteme geçiş	Çatışmadan sürdürülebilir barışa geçiş
Dış etkinin niteliği	Politik duruma göre gelişen kalkınma desteğinin yarattığı reform baskısı	AB ve NATO gibi bölgesel kuruluşlara üye olmak perspektifiyle hızlandırılan reformlar	Başta BM olmak üzere barışın inşasını destekleyen uluslararası kuruluşlardan gelen reform baskısı
Dış aktörler	Bazı batılı devletler, UNDP ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar	Bazı batılı devletler, AB, NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlar	BM çatısı altında meydana getirilen çok uluslu barış gücü, UNDP, bazı batılı devletler ve çok uluslararası kuruluşlar
Güvenlik sektörünün temel sorunu	Kötü yönetilen güvenlik teşkilatı, aşırı savunma harcamaları, kısmen kendi kaynaklarıyla finanse olan güvenlik teşkilatı	Aşırı büyümüş ve aşırı kaynak tüketen ve sivil ama demokratik olmayan kontrol, güçlü devlet zayıf sivil toplum	Devletin tüm organları çökmüş, çok zayıf sivil toplum, resmi olmayan silahlı güçler
Reform imkânı	Politik iradeye bağlı reform, devlet aygıtının güçlendirilmesi ve GSR gerçekleşebilir	Dış destek sağlanabilirse reform imkânı var. Örneğin AB üyeliği gibi. Güçlü devlet aygıtı, profesyonel güvenlik güçleri ve daha geniş bir demokratikleşme	Teorik olarak çok zor, devlet zayıf ve varlığı tartışmalı. Dış ve yerel unsurların iradesine bağlı olarak güvenlik özelleştirilebilir.

Kaynak: *Alan Bryden and Heiner Hänggi, "Reforming and Reconstructing the Security Sector", içinde Security Governance in Post-Conflict Peacebuilding, (der.) Alan Bryden, Heiner Hänggi, Geneva: DCAF, 2005), s. 30.*

Bu kapsam içinde sürdürülebilir anlamda toplumsal barışın, uzlaşının ve demokratikleşmenin sağlanabilmesi için güvenlik sektörünün profesyonelleştirilerek denetimin siviller tarafından sağlanması gerekmektedir. Böylece hesap verebilir bir kurumsal yapı oluşturularak, toplumun kurumlara olan güveni tesis edilebilecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

GDA'nın gerçekleştirilmesi yukarıda da sayılan kurumsal (bilimsel) süreçlerden bağımsız düşünülemez. Ancak bu kurumsallığı ortaya çıkaran değerlerin ve olguların toplumsal kabulünün ve meşruiyetinin olmadığı bir yerde, kurumsallığın da bir anlam ifade etmeyeceği unutulmamalıdır. Kaldı ki GDA sürecinin bir "söylem" olarak araçsallaştırılması ve içinin boşaltılması riskinin de varlığı toplumsal kabulün yaratılmasını önemli ölçüde etkileyebilir. Bu nedenle çeşitli ülke tecrübelerinden çıkarılacak derslerden hareketle, genel-geçer ve evrensel bir GDA süreci meydana getirmek çabasından öte, her toplumun kendi dinamiklerini dikkate alan ama temelinde uzlaşının ve barışın olduğu bir anlayışın benimsenmesi, GDA'nın başarısında belirleyici gözükmektedir.

Geçmişteki acıların sorumlularından hesap sorulması ve olanlardan dersler çıkarılabilmesi, sağlıklı bir geleceğin inşasının ön şartıdır. Yaşananlar karşısında sessiz kalmak veya olanları yok saymanın kaçınılmaz sonucu, gelecekteki yeni çatışmalara kapı aralamak olacaktır. Bu nedenle geçmiş ile gelecek arasında kurulacak olan bağlantının geçmişin kötü hatıralarını geleceğe taşımaması aksine geçmişle hesaplaşarak geleceği kurması ancak adalet merkezli bir anlayışın ürünü olabilir. Yeniden inşanın temelini atacak olan bu anlayış, toplumsal barışın ve uzlaşının toplum vicdanını onarıcı ve tazmin edici bir nitelik göstermelidir. Çünkü sürecin başarısını toplum vicdanının ne ölçüde tatmin olduğu belirleyecektir.

KAYNAKÇA

"About the ICTY", http://www.icty.org/sections/AbouttheICTY (Erişim Tarihi: 17.11.2012).

"About the Court", http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/About+the+Court/ (Erişim Tarihi: 06.06.2012).

"Amaç ve Hedefler", http://www.hakikatadalethafiza.org/ sayfa.aspx?PageId=22&LngId=1 (Erişim Tarihi: 10.06.2012).

"General Information", http://www.unictr.org/AboutICTR/GeneralInformation/ tabid/101/Default.aspx (Erişim Tarihi: 05.06.2012).

"ICC at a glance", http://www.icc-cpi.int/menus/icc/about%20the%20court /icc%20at%20a%20glance /icc%20at%20a%20glance?lan=en-GB (Erişim Tarihi: 15.06.2012).

"International Center for Transitional Justice, "What is Transitional Justice?", http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2012).

"Reparations", http://ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/reparations, (Erişim Tarihi: 21.06.2012).

Alpkaya, Gökçen, *Uluslararası Ceza Yargılaması*, http://www.ucmk.org.tr/index.php?option =com_content&view=article&id=34:uluslararasaza-yargalar&catid=15:makaleler&Itemid=51 (Erişim Tarihi: 10.06.2012).

Andrieu, Kora, "Transitional Justice: A New Discipline in Human Rights", Online Encylopedia of Mass Violance, 2010, http://www.massviolence.org/PdfVersion?id_article=359 (Erişim Tarihi: 01.06.2012).

Aolain, Fionnuala Ni, Campbell Colm, "The Paradox of Transition in Conflicted Democracies", *Human Rights Quarterly*, Vol. 27, No. 1, February 2005, s. 172-213.

Aydın, Devrim, Uluslararası "Ceza Hukukunun Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, No. 4, s.131-168.

Bell, Christine, Colm Campell ve Fionnula Ni Aolain, "Justice Discourse in Transition", *Social & Legal Studies*, Vol. 13, No.3, s. 305-328.

Bickford, Louis,"Transitional Justice?", The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity (Oxford: Macmillian Reference, 2004), s. 1045-1047.

Boraine, Alex, *Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (Güney Afrika Denyimi),* çev. Aylin Kürkçü, (İstanbul: Aram Yayınları, 2005).

Bryden, Alan and Heiner Hänggi, "Reforming and Reconstructing the Security Sector", içinde *Security Governance in Post-Conflict Peacebuilding*, der., Alan Bryden and Heiner Hänggi, (Geneva: DCAF, 2005).

Campell, Kirsten, "The Gender of Transitional Justice: Law, Sexual Violence and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 1, 2007, 411–432.

Cohen, Stanley, "State Crimes of Previous Regimes: Knowledge, Accountability, and the Placing of the Past", *Law and Social Inquiry*, Vol. 20, No. 1 (Kış 1995), s. 7-50.

Connerton, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev., Alaeddin Şenel, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1999).

Crossley-Frolick, Katya A., "The European Union and Transitional Justice: Human Rights and Post-Conflict Reconciliation in Europe nd Beyond", *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, Vol. 3, No.1, 2011, s. 33-57.

David, Roman, "Twenty Years of Transitional Justice in the Czech Lands", *Europe-Asia Studies*, Vol. 64, No. 4, 2012, 761-784.

Dickinson, Laura A., 'The Relationship between Hybrid Courts and International Courts: The Case of Kosovo', *New England Law Review*, Vol. 37, No. 4, 2003, s. 1059-1072.

Diner, Dan, *Karşıt Hafızalar Soykırımın Önemi ve Etkisi Üzerine*, çev. Hulki Demirel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Eser, Albin, "Uluslararası Ceza Adalet Sisteminde İddia Makamının Oynadığı Temel Rol", içinde Uluslararası Ceza Divanı, der., Feridun Yenisey, (İstanbul: Arıkan Yayınları: 2007), s. 281-295.

Eser, Albin, (C. Hollweg, Das neue Internationale Tribunal der UNO und der Jugoslawienkonflikt, in: Juristerı Zeitung (JZ) 1993, s. 980-998'den aktaran) "Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kurulması Roma Statüsünün Ortaya Çıkışı ve Temel Özellikleri", çev., Faruk Turhan, Uluslararası Ceza Divanı, der., Feridun Yenisey, (İstanbul: Arıkan Yayınları: 2007), s. 8-9.

Freeman, Mark, *Truth Commissions and Procedurel Fairness*, (New York: Cambridge University Press, 2006).

Hansen, Thomas Obel, "Transitional Justice: Toward a Differentiated Theory", *Oregon Review of International Law*, Vol. 13, No. 1, 2011, s. 1-46.

Hayner, Priscilla B., *Unspeakable Truths Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*, (New York and London: Routledge Publishing, 2010).

Hayner, Priscilla B., "International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions: A Preliminary Proposal", *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59, No. 4, Accountability for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights, Autumn 1996, s. 173-180.

Horne, Cynthia M., "International Legal Rulings on Lustration Policies in Central and Eastern Europe: Rule of Law in Historical Context", *Law and Social Inquiry*, Vol. 34, No. 3, Summer 2009, s. 713–744.

Huntington, Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, (Norman and Londra: University of Oklahoma Press, 1991).

Johnson, Barnabas D., "Lustration in Transitional Context", *Krytyka*, November 2005, http://www.jurlandia.org/lustration.htm (Erişim Tarihi: 10.07.2012).

Kenya Human Rights Commission, International Commission of Jurists and Kenya Section International Centre for Policy and Conflict, *Transitional Justice in Kenya: A Toolkit for Training and Engagement*, (Nairobi: 2010).

Kim, Hunjoon, *Expansion of Transitional Measures A Comparative Analysis of Its Causes*, A Dissertation Submitted to the Facukty of the Graduate School of University of Minnesota, (Minnesota: 2008).

King, Elizabeth B. Ludwin, "Amnesties a Time of Transition", *The George Washington International Law Review*, Vol. 41, s. 577-618.

Kurban, Dilek, Mesut Yeğen, Virginie Ladisch ve Roger Duthie, Adaletin Kıyısında: "Zorunlu" Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2012).

Mallinder, Louise, *Amnesty Human Rights and Political Transitions Bridging the Peace and Justice Divide Studies in International Law*, (Oxford: Hart Publishing, 2008).

Mallinder, Louise, "Exploring the Practice of States in Introducing Amnesties", *Study submitted for the International Conference "Building a Future on Peace and Justice*, Georg-August-University Goettingen, Nurremberg, 25-27 June 2007.

Nouwen, Sarah M.H., "'Hybrid courts'The Hybrid Category of A New Type of International Crimes Courts", *Utrecht Law Review*, Vol. 2, No. 2, December 2006, s. 190-214.

Ntoubandi, Faustin Z., *Amnesty for Crimes against Humanity under International Law*, (Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007).

Office of the United Nations High Commisioner for Human Rights, *Rule of Law Tools of Post Conflict States: Prosecution Initiatives*, (New York and Geneva: 2006).

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule of the Law Tools for Post Conflict States: Amnesties*, (New York and Geneva: 2009).

Office of the United Nations High Commisioner for Human Rights, *Rule of Law Tools of Post Conflict States: Maximizing the Legacy of Hybrid Courts*, (New York and Geneva: 2008).

Office of The United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Reparations Programmes*, (New York and Geneva: 2008).

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Rule of the Law Tools for Post Conflict States: Vetting An Operational Framework*, (New York and Geneva: 2006).

Olsen, Tricia D., Leigh A. Payne and Andrew G. Reiter, "Transitional Justice in the World, 1970-2007: Insights From a New Dataset**,** *Journal of Peace Research***,** Vol. 47, No.6, 2010, s. 803-809 .

Olsen, Tricia D., Leigh A. Payne, Andrew G. Reiter and Eric Wiebelhaus-Brahm, "When Truth Commissions Improve Human Rights", *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 4, 2010, 457–476.

Oshea, Andreas O'Shea, *Amnesty for Crime in International Law and Practice*, (Hague: Kluwer Law International, 2004).

Özyürek, Esra, der., *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, 2. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

Paker, Murat, *Psiko-politik Yüzleşmeler*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 2007).

Report of the Secretary-General (2004/616), "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies", *United Nations Security Council*, 2004.

Robins, Simon, "Transitional Justice as an Elite Discourse: Human Rights Practice Between the Global and the Local in Post-conflict Nepal", *Paper to be Presented at the ISA Annual Convention 2010, New Orleans*; Feb.17-20 2010.

Sancar, Mithat, *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 2. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

Sancar, Mithat, "Geçmişin Hesabı, Geleceğin İnşası", *Birikim*, Sayı 134-135, 2007, s. 92-97.

Sancar, Mithat, "Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu", *Birikim*, Sayı 211, 2006, s. 18-26.

Skaar, Elin, "Understanding the Impact of Transitional Justice on Peace and Democracy", *Paper prepared for ECPR*, Reykjavik, Iceland, 25th-27th August, 2011.

Tabak, Shana, "False Dichotomies of Transitional Justice: Gender, Conflict and Combatants in Colombia", *International Law and Politics*, Vol. 44, No. 103, 103-163.

Teitel, Ruti G. Teitel, "The Law and Politics of Contemporary Transitional Justice", *Cornell Internatonal Law Journal,* Vol. 837, 2005, s. 837-862.

Teitel, Ruti G. Teitel, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 16, 2004, s. 69-94.

Teitel, Ruti G., *Transitional Justice*, (New York: Oxford University Press, 2000).

United Nations Development Programme Bureau for Crisis Prevention and Recovery Justice and Security Sector Reform, *Vetting Public Employees in Post-conflict Settings: Operational Guidelines*, (New York: UN, 2006).

Walker, Margaret Urban Walker, "Truth Telling As Reparations", *Metaphilosophy*, Vol. 41, No. 4 July 2010, s. 525-545.

Woolford, Andrew and R.S. Ratner, Informal Reckonings Conflict Resolution in Mediation Restorative Justice and Reparations, (New York: Routledge-Cavendish, 2008), s. 91-115.

Zolkos, Magdalena Zolkos, "The Conceptual Nexus of Human Rights and Democracy in the Polish Lustration Debates 1989–97", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.22, No.2, 2006, s. 228–248.